

Een verdere verkenning van Gallische dorpen: Zomergem en Ronsele (Meetjesland)

Zomergem en het nagenoeg ingesloten Ronsele zijn dorpen in het Meetjesland. Sinds 2022 maken ze deel uit van de grotere fusiegemeente Lievegem. De pre-fusiegemeenten die hier verder verkend worden, zijn omgeven door Oostwinkel en Waarschoot in het noorden, Lovendegem in het oosten, Merendree en Hansbeke in het zuiden en Bellem en Ursel in het westen.

De beide dorpen zijn gelegen op een pleistocene zandbodem (Vlaamse vallei) bedekt met een zandlaag. Centraal ligt een heuvelkam tussen het centrum van Zomergem (22 m) en het gehucht Berg (28 m). Opvallend is de steile heuvelflank aan de zuidkant met al direct een hoogte van minder dan 10 m op vrij korte afstand (Nekke-Hoetsel-Uitgem). Naar het noorden toe is de flank minder steil en bereikt men een hoogte van 10-12 m aan de grens met Oostwinkel. Op het grondgebied van Ronsele is er wel nog een soort uitloper van de heuvel met een hoogte van 26 m.

Het zuidwestelijke deel van Zomergem is dus lager gelegen en is begrensd door de oude Durme (of Hoge Kale) in wiens bedding het kanaal Gent-Oostende vanaf 1613 zal gegraven worden. Het oosten van het dorp is het laagst gelegen op 6 à 7 m.¹ Dit gebied heeft altijd een moerassig karakter gekend.

¹ M. Ryckaert, Het kultuurlandschap van Zomergem in de voorbije eeuwen, Appeltjes van het Meetjesland (AM), 1969, p. 260.

Situatieschets Zomergem en Ronsele met enkele waterlopen: het kanaal Gent-Oostende (go), het Afleidingskanaal van de Leie (of Schipdonkkanaal, gegraven vanaf 1858) (al) en de Lieve (uitgegraven in een lokale beekbedding vanaf 1251) (lv).² Plaatsen met couter-toponiemen zijn groen aangeduid.

M. Ryckaert en M. Gysseling hebben in Appeltjes van het Meetjesland een groot aantal toponiemen verzameld en besproken.³ Vaak zijn deze van een oudere oorsprong. Om de kaart wat overzichtelijk te houden hebben we er hier voor gekozen om de meeste door Ryckaert al aangeduide toponiemen

² M. Ryckaert telde nog 54 andere waterlopen op het grondgebied van Zomergem, niet allemaal natuurlijke beekjes. Dit waren o.a. de Rijverswaterloop (of Stroom van Daalmen) die ontspringt in Rijvers, en via Dalem naar (al) liep. Bij het graven van het Schipdonkkanaal werd de verdere rivierloop richting de Lieve onderbroken. De Lieve moet ontsprongen zijn te Ronsele bij het gehucht Ronselstraat. Ook met de Dorpswaterloop die ontspringt in het centrum gebeurde hetzelfde, deze loopt dan via het Leiken naar de Lieve. In het Leiken (*leycken*, 1665) mondt de Korteboekenwaterloop (of Bouckense beke) uit. De Lijkstraatwaterloop (of Waterganck) is de langste beek van Zomergem. Ze komt van Westeling en loopt via Uitgem en Rohoek naar het zuiden (go). In: M. Ryckaert, *het kultuurlandschap van Zomergem*, AM, 1969, p282.

³ M. Ryckaert, *Het kultuurlandschap van Zomergem*, AM, 1969, p. 260, M. Gysseling, *Zomergems oudste namen*, AM, 1955, p. 13, M. Ryckaert, *de Zomergemse straatnamen voor 1800*, AM, 1967, p. 278. Voor Ronsele hebben we ook enkele archiefbewerkingen van M. Dobbelaere nagekeken. Dit heeft vooral betrekking op renteboeken (periode 1553 tot 1681), rekeningen (1519-1673), kerk en armen wezen (1535-1737) (Ronsele 4 t/m 9, Ronsele 21 en Ronsele 72, RAG).

te behouden. De oude schrijfwijzen zelf met hun mogelijke Gallische verklaring volgen hieronder verder. Ter oriëntatie zijn op de kaart ook nog een aantal huidige straatnamen aangeduid met cijfers of letters.

Het centrum van Zomergem is gelegen op een heuvelkam en in een gebied waar verschillende beken ontspringen. Dat in dit sacrale gebied later de kerk (A) zal verschijnen is dus niet te verwonderen. Huidige centrumstraten zijn Dreef (13), Motje (14), Zandstraat (15), Ter Wal (16), A. Sifferstraat (18) en Dekenijstraat (17). Er is hier weer een vierkantig stratenpatroon te herkennen.⁴ Ryckaert behandelt enkel het oude toponiem Walle dat wat verder van het centrum was gelegen. Het is vreemd dat Zandstraat als oude naam slechts later wordt teruggevonden (*Santstraetien* (1731)⁵).

Vanuit het centrum loopt de Kleitstraat (19) richting Ronsele. Langsheen deze weg zijn door Ryckaert de toponiemen Gelders, Daalmen, Kleitgat en Walle aangeduid. De plaatsnaam *Dalhem* wordt reeds genoemd in 1338. Later wordt het Dalmenstrate (1478). De Kleitstraat noemde vroeger *Lycstraete* (1613). De vroegere *Cleytstraete* (1546) lag meer in de buurt van Nekke. Er bestond ook een Cleytsgats wech (1606). *Wallestraete* (1478) was de oudere naam van de Rijversstraat.⁶ Gelder en Gelderinghe worden genoemd in 1636, maar in de wijk Langeboeken. De *Gelders* in Daalmen zijn van latere datum (1792).

De kerk van Ronsele (C) ligt aan de Ronselestraat (20). Hier was volgens de Ferrariskaart ook ooit een molen gelegen. Andere toponiemen door Ryckaert genoemd zijn Steenberg, Diepenbeek en Cattenbroeck. Oude benamingen zijn *Diepenbeke* (1478), *Steenbergh* (1244) en *Cattenbrouck*⁷ (1607). De *Ronselstraete* wordt al in de renteboeken van Ronsele vermeld.

In Ronsele lag ook het *goed ten Boomgaarde*⁸ (1395) in de huidige Raymond Leersstraat⁹. In de buurt was er een Sint-Annakapelleken. In 1479 sprak men van *tgoet te boengaers*. En in de 17de eeuw zou de naam wijzigen in het goed van Pilkem. Het goed maakte deel uit van het leen ten Broecke.

Ten westen van Ronsele, aan de grens met Ursel, staan op de situatieschets de namen Keigat, Bachte Walle en Kreckelbergen vermeld. Oudere benamingen zijn *t keygat* (1640), *bachte walle* (1574), *kreckelberghe* (1478) met nadien *cueckelberghe* (1520).

Iets zuidelijker aan de grens met Ursel maar nog ten noorden van de oude heirweg (nu Gentweg (10) of N461) zijn Berg, Ostijne, Rijvers en Bauwerwaan te vinden. We vinden in de oude archieven *Rijvijst* (1478) en *Ryvers* (1520) terug. In 1478 wordt ook een *goet te rivis* genoemd. Voor Bauwerwaan worden *Beitherwaene* (1163), *Beyerwaene* (1478).¹⁰ *Up den berch* te Necke (1560) en *ghelegen in de oostyne*, en ook *osstine* (1560) zijn andere oude namen. Er was ook een *oostyneput*

⁴ De Dekenijstraat dateert pas van latere datum (aanleg dekenij, 1917).

⁵ In Beveren hebben we dit verklaard als een weg naar een sacrale plaats bij de Galliërs.

⁶ De Rijversstraat is nu gelegen tussen (r1) en de Daalmstraat (=zuidelijke grens van Ronsele).

⁷ Deze plaats is vrij hoog gelegen en heeft volgens Ryckaert dus geen broek (in de betekenis van moeras). De naam zou verwijzen naar een vroegere heerlijkheid (?).

⁸ M. Ryckaert, *Het goed ten Boomgaarde*, AM, 1982, p. 216. Het leen ten Broecke ressorteerde zelf onder de heerlijkheid Ronsele. Er zou ook op het gehucht Diepenbeke op de flank van de Steenberg, een goed te Bonjours, Boenjours, of Boujens hebben bestaan, dat thans verdwenen is en volgens Ryckaert werd hier niet het goed ten Boomgaarde mee bedoeld. In de renteboeken van Ronsele wordt *tgoet van Diepenbeek* vermeld. Er is daar ook een *goedt van Ronsele* en een *goet van Pilchem* genoemd. Pilkem zou een leen in Oostwinkel zijn.

⁹ Deze is gelegen ten oosten van de Ronselestraat, aan de grens met Oostwinkel.

¹⁰ Zoals voor verschillende andere Zomergemse toponiemen geeft Ryckaert ook hier aan dat de betekenis van de naam niet duidelijk is.

(1560) en in 1600 is er sprake van *Rostyne*. De huidige straat Bauweraan vertrekt aan (b1) en gaat richting Ursel (b2).

Ook in Zomergem is er sprake van een Middeleeuwse *sheerestraete* (1665), er worden er zelfs verschillende genoemd op diverse plaatsen in Zomergem en Ronsele. Hier moet toch meer gezocht worden in de verklaring van een weg waar er rechten door de plaatselijke heer op werden uitgeoefend. De lokale heirbaan, wel van Keltische oorsprong, liep via de Gentweg, de huidige Koning Leopold III-laan¹¹ (11), Zomerlaan (12) en verder via de Kruisstraat (4) naar Lovendegem. Men noemde deze baan in 1520 *gendwech*, ook *brugghewech*.

Ten zuiden van de Gentweg liggen op de situatieschets Zuttershoek, Necke, Westeling, Nijntje, Hogenbrand, Hage, Hoetsel, Spellare. De huidige straatnamen in deze regio zijn de Guido Gezellelaan (tussen (11) en (16)), de verderlopende Bauweraan (via (b1) naar (b3)), Haagstraat (tussen Uitgem en Spinhoutstraat), Nekke en dan Hoetsel (tussen (r1) en (r2)). De Guido Gezellelaan had vroeger de naam Diepestraat.

In vroegere tijden werden dit: *Diepestraete* (1666), *haeghstraete*¹² (1600), *hudeslo* (1038), *hundaslauch* (1242), *hooghen brant* (1679, later ook nijntje genoemd), ten *hecke* of *necke* (1579), *westelinck* (1607) en *Westelynghen* (1613), *spellaere* (1600), *suttershouck* (1600).

Hage en Nekke werden vroeger vaak in één adem genoemd.¹³ In de renteboeken van Ronsele is er de hofstede *doorne haghe*. Ferraris tekent een windmolen in de wijk Hoetsel (H).

Nog meer in zuidelijke richting komen de toponiemen Mullare, Ro-Eindeken, Vossenholen, Spinhout, Uitgem, de Kleiten voor. Ook Onderste Wilg, Driewegen, Hogen Dries worden genoemd. Schipdonk wordt in de buurt van het kanaal Gent-Oostende vermeld. Langsheen de Durmstraat (8) noteerde Ryckaert nog Baken, Rohoeksken, Holleken, Boven, Durmen en Peperhoek¹⁴. Op de Ferrariskaart is er sprake van Somerghemhove waar ook nog een windmolen is getekend (E). Ook het Hansbeke veir staat er op (G).

Huidige straten zijn in dit gebied o.a. Spinhoutstraat (tussen (11) en de grens met Bellem (Onderste Wilg)), de Rostraat (van Onderste Wilg naar (b3)), Peperhoek (tussen (b3) en (mt1)).

De wijk Boven wordt in 1480 genoemd als *'t Somerghem boven*. Wellicht is dit dus dezelfde naam als op de Ferrariskaart aangeduid als Somerghemhove. De wijk Durme is genoemd naar de rivier (*Dorma* (1242)) in wiens bedding dus het kanaal Gent-Oostende gegraven is.

Ro komt uit *te roden* (1354), Schipdonk uit *scipdonc*¹⁵ (1248), Uitgem uit *Heytghem* (1478), Baken uit *backen* (1651). Verder worden nog genoemd: *Holleken* (1792), *hooghen drisch* (1607), *mullare* (1607), *onder de wulghe* (1560), *ro-eynde* (1674) en *in den houck te ro* (1651), *spenout* (1600) en *spenninck* (1640), *vossenholen* (1520), *Drywegh* (1698).

¹¹ Deze weg is nieuw sedert 1948. Liep de heirbaan dan meer langs het zuiden? Ook op de Ferrariskaart is het niet duidelijk hoe de weg doorheen het centrum liep.

¹² Volgens Gysseling zou de plaatsnaam *Hage* al gebruikt worden in het derde kwart van de 13de eeuw: Arnout de Haghe.

¹³ Bv. *het deurganckstraetien tot haghe necke* (1687).

¹⁴ Er is een Pepercoren in Beveren, en een Peperstraat in Nieuwkerken.

¹⁵ Het hof van Schipdonk was aan het kanaal gelegen en werd nog tot in de 20st eeuw uitgebaat. In: M. Ryckaert, Het hof van Schipdonk te Zomergem, AM, 1996, p. 187.

Opvallend zijn in Zomergem de vele kouternamen¹⁶ tussen de Gentweg en het kanaal. Ryckaert telt er een 13-tal, waaronder *haeghcouter* (1600, tussen Hage en Uitgem), *meulen couter* (1600, in de buurt van (E)), *scheets couter* (1520). Vaak zijn deze kouternamen ook genoemd naar de wijk waar ze in liggen.

Verschillende bosnamen worden vooral in het ganse gebied ten westen van het Schipdonkkanaal aangetroffen. Men spreekt¹⁷ o.a. van *berrenen bosschelkijn* (1600), *doorenboschelkijn* (1600), *den heecbosch* (1520), *herwetbosch* (1625), *galge boschelken* (1668), *gheetbosch* (1601), *kerselarbosch* (1625), *quaden bosch* (1520), *mannekensbosch* (1520), *stilbosch* (1606), *inden verberrende bosch* (1623), *vinkenbosch* (1600).¹⁸

In het zuiden tussen het Schipdonkkanaal en de Kruisstraat (4) worden Hulsem, Overdam, Doorntje, Lambeke, Schurre gesitueerd. De huidige Moerstraat ligt tussen (mt1) en (mt2).

Voor de plaatsnamen in deze buurt vindt men *overdam*¹⁹ (1332), *dorentgen* (1520), *hulsem*(1478), *lambeke* (1600), *t scurre* (1520), *moerstraete* (1520). Er bestond ook een *doornwegh* (1585). (vk)

Aan de oostkant van de Kruisstraat (4) en de verderlopende Vellare (7), en ten zuiden van Korteboeken (3) worden Rondon, Korteboeken, Schoordam, Weerdam, Bulare, Veldeken, Vellare, Kruisstraat, Dondersteen, Lindeken, Roost, Voorde, Huisgaver en Lange Boeken geplaatst.

Andere huidige straatnamen die in dit gebied bestaan zijn Grote Steenweg (9), Veldeke (5), Lange Boeken (tussen (mt2) en (mt3)) en Grote Baan (N9, (6)). Op de Ferrariskaart staat een molen getekend op de kruising van Lange Boeken en de Kruisstraat (F).

Curtebouckent (1601) en *langhebouckent* (1607), *crustraete*²⁰ (1520), *vellare* (1375), *buylare* (1370), *ten dondersteene* (1606), *huusgaver* (1562), *lindeken* (1671), *rondon* (1685), *roost* (1607), *schoordam* (1607), *veldeken*²¹ (1642), *voorde* (1660), *weerdam* (1600) zijn hier de oudere vormen.

Tenslotte is er het gebied ten noorden van de Kruisstraat en ten oosten van het Schipdonkkanaal. Het wordt doorsneden door de Lieve die in de bedding van de vroegere lokale beek gegraven werd.

Toponiemen die hier voorkomen zijn Stoktevijver, Sompelen, Beke, Priem, Gijsel²², Meirlaer, Hoek, Landdonck en Heilendonk. Op de Ferrariskaart spreekt men nog van het Schaubroeckgoet (D) en van de Weststraete (B).

Huidige straatnamen zijn hier Beke (1), Tuimelaar (2), Meirlare (tussen (m1) en (m2)), Stuiver en dan Weststraat (tussen de kruising van de Lieve en het Schipdonkkanaal, en de grens met Waarschoot), Stoktevijver is de grensstraat van Ronsele, langs het kanaal lopende, Kerhoek²³ (tussen (k1) en (D)), Rapenburg (tussen (m2) en Waarschoot).

¹⁶ Ze zijn niet op de situatieschets aangeduid om deze wat overzichtelijk te houden.

¹⁷ Ryckaert verklaart *berrenen* (in Spenhout) als verbrand of brandende. Mogelijk is *herwetboschelken* in Walle hetzelfde als het *herwech bosch* dat op dezelfde plaats lag. *Inden verberrende bosch* lag in Rijvers, net als het *galghe boschelken* en het *heec bosch*. Het *kerselarbosch*, het *mannekensbosch* en het *quadenbosch* lagen in Walle. En het *vinkenbosch* lag in Hoetsel-Spenhout. Het *doorenboschelkijn* lag bij de Vossenholen.

¹⁸ Op andere plaatsen zoals in Beveren, treedt dit fenomeen niet op en spreekt men bijna van één groot bosgebied.

¹⁹ Volgens Gysseling is dit een vroegere heerlijkheid.

²⁰ Kruisstrate was ook een vroegere heerlijkheid (Ryckaert).

²¹ Synoniem voor bulare.

²² Gyselstraetje (1800).

²³ De naam verschijnt pas voor het eerst in 1811.

Men vermeldt als vroegere aanduidingen *Beke* (1241), *merlaer*²⁴ (1325), *staecten vivere* (1326), *houck* (1607), *Priem* (1698), *Sompelen* (1606), *lanndonc* (1359) en *landonck* (1478), *hellendonck* (1713), *priemweghel* (1660), *scoudebruch*²⁵ (1216), *weststraete*²⁶ (1411), *rapenborch*²⁷ (1411).

In dit gebied komen in de archieven nog tal van andere donknamen tevoorschijn. Ryckaert noemt o.a. nog *collendonksken* (1613), *vissendonc* (1332), *berrendonck* (1640).²⁸

Weilanden, meersen en akkers werden in Zomergem ook ruim bedeel met namen. Akkers lagen vooral in het westelijk deel van het dorp. De meersen kwamen vooral in het oostelijk deel voor. Zo is er sprake van *galgenmeerselken*²⁹ (1520), de *haech mersch* (in Hage-Nekke), de *berrelaere mers* (1560, Uitgem-Nekke), *ossinx mersch* (1560, Hage-Nekke) en van de *holmersch* (1560, Moerstraat).

Tal van akkernamen werden aangeduid als *neghen ghemeten*, *elf hondert roen*, *thien ghemeten*, *twee ghemeten*, *half bunder*, ... zodat deze als middeleeuwse toponiemen kunnen beschouwd worden.

In de renteboeken van Ronsele komen o.a. *pannenbulck*, *teytens bilxken*, *leys bilxken*, *cromenbilck*, *janne moeyenbilck*, *tlindebilxken* voor. In 1600 bestaat er ook een *callemoesenbilck*³⁰ (Moerstraat). Er bestond ook een *galgenbilck*³¹ (1674).

Broeken worden vooral in het natte oosten van Zomergem geplaatst. Toch zijn er elders ook *hammens brouck* (1520, Hoetsel), *speybrouck* (1600, Spenhout) en *wulfschbroek* (1647, Hoetsel).

Vijvers en putten zijn in Zomergem ook talrijk aanwezig. Zo worden *herdepit* (1625, te Walle), *drymaelpit* (1607, Ro), *cleemputten* (1613, Meirlare en Hoetsel), *merghelput* (1607, Overdam), *samoensviver*³² (1625, Meirlaar), *t rijepit* (1600, Ro-Spenhout), *santpit* (1625, Walle), *savelpitten* (1600, Overdam).

Ryckaert vermeldt nog een aantal namen die hij niet op zijn kaart plaatst: *wullocht* (1600, Nekke-Uitgem), *t barystratkyn*³³ (1553), *donckerstraetkyn* (1600), *doschwech*³⁴ (1600), *drapstraete* (1606, Moerstraat), *t ghetdam straetkin* (1478), ook *scheetdamstraetgen* (1520) en *gedamstraeytgen* (1520), *holewech of hollewech*³⁵ (1600), *kerselaerdreefken* (1731), *crommen kerckwech* (1607), *onse vrouwenwech*³⁶ (1613), *sceutevanck* (1600), *sente jansstraete* (1574, te Walle), *sente martynsstratien*³⁷ (1478), *sleehaeghe* (1478, Walle), *strep straete* (1600), *vlaemincstraetien* (1478).

²⁴ Het goed te Meerlare bevond zich halfweg de Meerlarestraat en had nog pachters in 1979. In: M. Ryckaert, Het goed te Meerlare in Zomergem, AM, 1981, p. 5.

²⁵²⁵ Gysseling verwijst hier naar het Keltische 'skaldu' (=lis). Het goed van Schaubroeck was meer vlak aan de Lieve gelegen, er was ook een Schaubroekmolen of Bekemolen, in: M. Ryckaert, Het goed van Schaubroeck te Zomergem, AM, 2000, p. 9.

²⁶ Vermeld in renteboeken van Ronsele.

²⁷ Het hof van Rapenburg was in de wijk Beke gelegen aan de grens met Waarschoot, ze werd nog uitgebaat tot in de 20ste eeuw, in: M. Ryckaert, Het goed van Rapenburg te Zomergem, AM, 1979, p. 5.

²⁸ Berrendonck is wel in Hoetsel te situeren.

²⁹ Dit was gelegen in Overdam, er was daar ook een galgestuk. Ryckaert stelt zich hier de vraag of hier de vroegere galg van de oude heerlijkheid Overdam stond?

³⁰ Ryckaert geeft verder ook callemoeyensbilc (1708).

³¹ M. Ryckaert, Het hof van Schipdonk te Zomergem, AM, 1996, p. 187.

³² Ook Simoensvyver (1623)

³³ Wordt later ook Bereytstraete en Barynstraete genoemd.

³⁴ Liep van de Diepestraat naar de Molenstraat te Uitgem en wordt thans Groene Weg genoemd. Er bestonden nog twee andere Doswegen.

³⁵ Huidige Weldadigheidsstraat, werd ook Oldenwech genoemd.

³⁶ Was aan den hollenwech gelegen.

³⁷ Op de grens van Zomergem en Ursel.

Gysseling heeft het ook over *bredebroech* (1249, nu Breebroek) en *berrendelaere*³⁸ (1359). In de renteboeken van Ronsele komen *Leyschoedt*³⁹, *Stalbaerstick*, *taelpaers stuck of stalpaerts stick*, *beuntgen*, *puutte stick*, *stevekensstick*, *d'olmstraete*, *teerlinck*, *daude bole (hofstede)*, *beirshouckken* voor. Tenslotte is er nog *Bijle* en *Oyvaersnest* dat in het landboek van 1698 voorkomt. Het is niet zeker of al deze toponiemen in Ronsele zelf of elders te situeren zijn.

Een model voor Gallische namen

Een eerdere verkenning van Gallische namen in Brabant door D. Timmermans, en onze eigen verkenning van een aantal dorpen in het Waasland toonden al aan dat er een goede basis is om lokale toponiemen te bekijken vanuit een Gallische of Keltische⁴⁰ verklaring. In de eeuwen voor Christus werd hier een Gallisch dialect gesproken door de lokale bevolking die in het Meetjesland uit Menapiërs bestond. De inval door de Romeinen deed wel een Gallo-Romeinse elite ontstaan, maar de boerenbevolking bleef hetzelfde dialect gebruiken. Er zijn nauwelijks Romeinse of Latijnse toponiemen toen ontstaan. Het is zeker wel zo dat de Romeinse inval door moordpartijen en wegvoeren van slaven, tot een kleinere bevolking leidde maar deze kon wel blijven overleven. Op het einde al van de Romeinse bezetting, kregen Germanen het hier voor het zeggen. Het is moeilijk te zeggen wanneer de Germaanse cultuur en taal hier de bovenhand kreeg. In elk geval zijn er hier gedurende zeker ongeveer een millenium lokale Gallische plaatsnamen kunnen ontstaan.

Gysseling en Ryckaert hebben een hele reeks Zomergemse toponiemen onder de loep genomen. De meeste krijgen een Germaanse of Middeleeuwse verklaring. Heel zelden spreekt Gysseling over Keltische riviernamen en stelt zelfs dat de plaatsnamen in het Meetjesland en in het Land van Waas bijna eenvormig een Germaans karakter hebben. Meer naar het zuiden van het Meetjesland zouden er meer pre-Germaanse namen ontstaan. Zo noemt Gysseling Lovendegem een mogelijk gegermaniseerde prehistorische naam.

Bij sommige toponiemen kan men zich wellicht de vraag stellen of ze een Gallische of Germaanse of zelfs Laat-Middeleeuwse basis hebben. Gallisch (of Keltisch) en Germaans zijn beide Indo-Europese talen en vele woorden vertonen een gelijkenis. Toch zijn er verschillen. Wellicht is er de laatste decennia teveel aandacht gegeven aan een Germaans model en werd het Gallisch model onderbelicht. In het kader van deze verkenningstocht proberen we de aandacht te behouden voor een mogelijke Gallische verklaring.⁴¹ Een extra argument hiervoor is dat er door vele taalkundigen vaak geen verklaring kon gegeven worden voor bepaalde toponiemen. Bij het Gallisch model lukt dit wel en verschijnt er zelfs een logisch verhaal rond de leefwereld van de toenmalige bevolking. In latere tijden verdween de oorspronkelijke uitspraak en betekenis van vele oude toponiemen, zodat er een evolutie optrad naar een Germaans of Oud-Nederlands woord.

In onze reeks verkenningstochten kwamen vaak plaatsnamen voor die uit een eerste aanduidend woorddeel bestonden (bv. Wolf in Wolfsdam) en een tweede meer algemeen klinkend woorddeel (zoals dus dam). Zo bestaan er nog een hele reeks andere meer algemene woorddelen.⁴² Sommige zullen hier behandeld worden vanuit een Gallische verklaring. Voor de meeste andere zal er wellicht

³⁸ Ook berendaelelaetschip.

³⁹ Ligt in Oostwinkel.

⁴⁰ In feite zijn dit synoniemen. Het was Caesar die Gallië opdeelde in een Keltisch deel en een Belgisch deel. Hedendaagse auteurs spreken vaak over Kelten als ze het hebben over de bewoners hier ter plaatse.

⁴¹ In het kader van een bespreking van de Middeleeuwen zullen we nog terugkomen op de vaak aangehaalde Germaanse verklaringen van plaatsnamen.

⁴² We denken aan dreef, straat, weg, dorp, plaats, dijk, wijk, vijver, veld, akker, bos, gemet, brug, gat, hoek, gracht, poel, straat, herenstraat... maar ook woorden als klein, lang, kort, hoog,

ook wel een Gallische basis bestaan. Om het wat overzichtelijk te houden, zullen we hier verder niet bij blijven stil staan.

Ryckaert verwijst in zijn bijdrage *Zomergem, iets over zijn ontstaan, zijn naam en zijn oudste bewoners*, naar de pogingen van De Potter en Broeckaert, ook van Carnoy en De Smet om in de naam Zomergem een verband te zoeken met de Keltische bevolking van weleer.⁴³ Ryckaert kan zich wel niet vinden in het feit dat de Franken plaatsnamen zoals Zomergem niet zouden gekoloniseerd hebben. Volgens hem zijn de vele toponiemen hier juist wel van Germaanse oorsprong. Veel archeologische ondersteuning voor iets anders was er in zijn tijd nog wel niet. Wat later in zijn betoog stelt hij dan weer dat het niet kan ontkend worden dat de streek hier voor onze jaartelling onbewoond zou zijn geweest. Ook hij stelt dat vele waternamen en sommige Zomergemse plaatsnamen Keltische elementen bevatten.

Als Ryckaert het heeft over de oude wegen dan meent hij zelfs dat die hier ouder zijn dan de Romeinse legerbanen. De plaatselijke volksstammen onderhielden goede betrekkingen met elkaar om hun gebied te verdedigen, ook om handel te drijven. Dit vereiste dus voor de Romeinse inval al goede lokale wegen.

Het moge duidelijk zijn dat de experts die hier aan het woord waren, het niet altijd op een duidelijke manier konden uitleggen. Men kan dit ook als verwarrend beschouwen. Vaak baseerde men zich op wat er toen algemeen bekend was op historisch vlak. Laat ons zeggen dat men zelf enige twijfel had over de prehistorische bewoning en het ontstaan van plaatsnamen.

Gallische toponiemen

De oudste benamingen voor Zomergem zijn o.a. *Sumeringehem* (961) en later *Sumeringem* (ca 1060) en *Somerengen* (1122). *Ronseleda* (861) en *Rondeslo* (1105) vinden we terug voor Ronsele.

Verklaringen vinden we voor Zomergem bij 'somma' wat betekent aanmanen, opeisen, dus een soort confrontatie met de vijand. Dit zit ook wat verscholen in een andere betekenis: chargeren met de paarden, cavalerie. Bij Djamila Timmermans wordt een plaatsnaam *sommerschenbergh* genoemd. Dit zou er dus op kunnen wijzen dat de nederzetting Zomergem op de hoger gelegen heuvel kan gediend hebben als een belangrijke plaats waar men uitzicht had op naderend onheil.

Bij Ronseleda en Rondeslo vallen de omwisseling van -s en -d op. Het tweede woorddeel kan zowel uit 'lo' (water) of 'el' (plek, top of uiteinde) ontstaan zijn. 'Ron' betekent ook rivier. Dit zou dus in de richting kunnen gaan van een plek aan het water, hier dus de nabije bron van de oude Lieve. Voor een verklaring van Lieve kunnen we bijvoorbeeld terecht bij 'lipp'=oever.

'Clet' (=beschermd, rivier) of 'cledd' (=omwalling, haag, gracht) kan een betekenis hebben voor Kleit, dus weer wordt hiermee een bewaakte zone gesuggereerd. Daalmen is af te leiden uit het huis aan de vallei ('dal), dit is dan lokaal de Rijverswaterloop. Voor Gelders is niet meteen een uitleg te vinden, tenzij het met 'gild'=offer te maken heeft zoals in vele gulden-toponiemen.

In Diepenbeek zit 'dypenna' vevat wat onthoofden betekent, een gebruik dat in de IJzertijd in voege was. Was hier ooit een incident geweest tijdens een gevecht, of was het meer een plaats waar

⁴³ Het is pas met de Gentse taalkundige Mansion en met M. Gysseling dat men volop de Germaanse toer op ging. Historici zoals Pirenne en Verlinden zagen de Frankische kolonisatie ook als een beginpunt voor onze nederzettingsgeschiedenis. Pirenne ziet deze kolonisatie trouwens ook ten zuiden van de lijn Sint-Niklaas-Torhout, dus langs de rand van meer onvruchtbare en beboste gebieden. Ryckaert spreekt hier van het 'woud zonder genade'.

mensen om een of andere reden om het leven werden gebracht?⁴⁴ Steenberg ('s+ten') duidt weer op een sacrale eik in het plaatselijke bos, 'bergh' heeft te maken met het hogere reliëf ter plaatse. Bij Cattenbrouck duidt 'cat' op een gevecht of een bewaakte doorgang, en voor brouck moeten we hier meer kijken naar 'bruach' (grens). Het toponiem geeft dus een grensligging aan die door krijgers bewaakt werd.

'Bonn' betekent einde, en 'gwardd' is bewaken, dus weer wordt hier voor het goed ten Boomgaerde een bewaakte grenszone gesuggereerd. Dat Sint-Anna later hier in de buurt de Gallische moedergodin Di-ana kwam vervangen, hebben we al op verschillende bosplaatsen kunnen vaststellen.

'Wale' in Bachten Walle betekent dus omwald, in Keigat zitten 'cei, cay' (=bos) en 'gat' (=poort) en krekkel-toponiemen wijzen op een versterkte woning.

Osstine is een watertoponiem ('osc'), ook in Rijvers zitten waterige bestanddelen ('iss', 'ri') -de Rijverswaterloop ontspringt hier-. In Beyerwaene zijn 'beda'=verdediging en 'gwan' (=doorboord, gat maken) mogelijk. Met ook opnieuw een Kleitgat is het duidelijk dat de ganse noordelijke zone rond Ronsele een sterk verdedigd front was met bossen, hagen en waterlopen. Er waren hier ook enkele sacrale plaatsen. De santpit en herdepit in Walle zijn woningen ('pwth') met 'san' eerde een hoogte, dan in de betekenis van sacraal. 'herd' kan ook vertaald worden als woning.

Diepenstraete wijst weer op een lugubere onthoofding. In Hundeslo zit 'onda' (=mond) en 'lo' (=water). Hier is het niet duidelijk wat met de Gallische verklaring bedoeld wordt, tenzij het om een plaats gaat die aan een beek is gelegen die pas verder naar het zuiden uitmondt in de Durme. Spellare betekent een woning waar bv. huiden bewerkt werden ('spelhein') of waar in de buurt weer eens een gevecht plaats had ('pelea').⁴⁵ Zutter-toponiemen hebben een soort heldenveld waar overleden krijgers geëerd werden, als betekenis ('sidh' is plek waar krijgers sterven, 'sith'=vred, 'sid' is rustplaats). Wolfsbroek en Speybroek zijn twee broek-namen die we niet verwachten in een bosrijke omgeving. Wellicht moet hier meer gekeken worden naar 'bruach'=grens of 'bruc'=struikgewas. Wolfsbroek was dan een belangrijke ('wol') plaats die bewaakt werd, in Speybroek was een uitkijkpost gevestigd ('spi'=bespieden).

'Bran' duidt op front en komt op heel wat plaatsen terug, 'hog' betekent klein. In Zomergem komen ook nog Berrendelaere voor, Berrendonk en Berrelaere. De laatste twee liggen ook in het gebied ten zuiden van de Zomergemse heuvel. Berrendelaere was de naam van een lokale heerlijkheid, en wellicht was dit hetzelfde als Berrelaere.

Hage en Necke zijn weer de klassieke uitgangs- en ingangswegen ('nechreu' en 'ec') langs hagen ('heia'). Langs hier kon men het centrum van Zomergem bereiken. Boven is te verklaren vanuit 'bod'=woningen.

Bij Mullare is het even zoeken naar een betekenis. Mogelijk kan 'meuli' weer iets betekenen in de sacrale betekenis. Ook in het wat verder gelegen Holleken zien we bekende Gallische woorden als 'holy'=heilig, maar ook 'holl'=doorgang, 'hol'=opsluiten. In Heytghem kunnen we een plek aan één van de vele beken zien in Zomergem ('ey'=beek), hetzelfde verhaal voor 'ro' of 'rot' (=water)⁴⁶. In Hogen Dries en Driewegen zit wellicht dezelfde driehoekige toegangspoort ('dris' en 'drisan') tot de Zomergemse nederzetting. Beide toponiemen liggen in elkaars buurt. In Vossenholen zien we

⁴⁴ Zie o.a. Mysterieuze onthoofde skeletten ontdekt in Engeland, www.archeologieonline.nl. De auteurs hebben het hier over een Keltisch begrafenisritueel of wel het onthoofden van gestrafte criminelen.

⁴⁵ Zie ook de Speeldersstraat in Nieuwkerken.

⁴⁶ 'Rod' betekent ook karrespoor.

'fos'=gracht, dus een doorgang door een verdedigingsgracht. In Onderste Wilg en het nabij gelegen Wullocht zit vermoedelijk hetzelfde woord. Dit kan bv. 'gwolo' zijn, wat rijkdom betekent, dus doelend op de buit die hier ter plaatse in beslag werd genomen.⁴⁷ 'Loch' betekent rivier. Voor Schipdonk hebben we nog geen verklaring gevonden.

Bij de vele kouter-toponiemen kan Scheetscouter worden verklaard vanuit 'sceitim'=splitsen. Hier valt wel ook met een andere optie te werken. De oude benaming van de Scheetsdam is bv. al vrij vroeg getdam. 'Get'=bos en 'guet'=uitkijkpost. Veel hangt dus af van de juiste locatie van deze naam, die op dit moment nog onduidelijk is. Kouters duiden dus bij D. Timmermans op een soort verdedigingshagen⁴⁸. Het is opvallend dat deze met verschillende namen werden bedeed. Op andere plaatsen (bv. Vrasene) is dit niet het geval.

Voor het gebied ten zuiden van de Zomergemse heuvel gelegen kan men dus weer hetzelfde zeggen: sterk bewaakte gebieden met toegangswegen, enkele beken die uitmonden in de Durme die een natuurlijke barrière vormt, ook enkele sacrale plaatsen. Enkele laar-toponiemen wijzen hier op lokale bewoning. Een verklaring voor het toponiem Durme is ons nog niet bekend.

Ook de vele bossen werden met verschillende namen bedacht. Aan het galge boschelken en het kerselarbosch zal men tol moeten betaald hebben ('galgiare' en 'kerzlar'). De quaden bosch en het heecbosch wijst op een grensligging ('que'=grens, in heec zit 'ec'=uitgang). In het mannekensbosch stonden woningen ('man') en in het berrenen of verberrende bos stonden krijgers opgesteld met een bewakingsopdracht. De ligging van deze bossen is niet altijd duidelijk.

In het zuidoostelijke meer vochtige deel van Zomergem zijn er door de Galliërs typische namen gegeven zoals Overdam ('our, dwr'=water), Moerstraat ('mera'=moeras), Schurre ('sco'=ondiepe beek). In Lambeke betekent 'lam' bos of hout, in Hulsem kan een hulst-toponiem zitten wat dan weer te maken kan hebben met een heilige plaats. Het Holleken is hier overigens in de buurt gelegen. In Doorntje zien we weer 'doren'=buitenzijde, of 'dorn'=poort. Er was in de buurt van de Moerstraat trouwens ook een holmeers. In Overdam hebben we eerder ook twee galgen-toponiemen genoteerd, hier werd dus tol geheven. Hier bevindt zich ook een savelpit (uit 'sawell'=een soort ontmoetingsplaats voor reizigers die het gebied van de nederzetting betraden, en 'pwth'=huis).

Steken we de Kruisstraat over ('croes'=kruising van wegen) dan kunnen we verklaringen vinden voor Dondersteen (=d+onder+steen, 's+ten'=sacrale eik, onder is mogelijk afgeleid uit 'our'=water), dus een heilige boom in een natte omgeving. In Voorde ('ffordd'=passage), Lindeken (grenstoponiem) en Huusgaver ('scapad'=uitweg) zien we weer de grenzen van Zomergem verschijnen ten tijde van de Galliërs. Vellare kan geëvolueerd zijn uit 'bella+lar', dus een huis waar een schildwacht alles in de gaten houdt. Voor Buylare houden we het op 'bud+lar', een huis bij een haag. Ook in Weerdam zit weer een bewaker verscholen ('gwarth'). In Rondom kan een verwantschap met Rondeslo zitten, 'ron' betekent een rivier. Schoordam ('sco'=ondiepe beek) houdt eveneens stand in deze natte omgeving. Boeken en ('boch'=koe) en Roost ('ross'=groene vlakte, moeras) wijzen op de natte weilanden in dit gebied, geschikt om vee te laten grazen. In de callemoesenbilck in de buurt van de Moerstraat zit 'cal'=snijden en 'moes'=weide voor vee.

Gaan we ten oosten van het centrum van Zomergem terug noordelijker dan vallen een aantal donk-namen op ('dunc'=heuvel), vermoedelijk wat hoger gelegen plaatsen in het natte gebied. In Hellendonck zit weer 'hell' (=omheining in dit geval), verder 'lanc'=speren in Landdonck, 'bran'=front in Berrendonck, 'visca'=rivier in Vissendonck, 'col'=oever in Collendonck. Voor Weststraete hebben we

⁴⁷ In Beveren is een 's Heerenwilg als straatnaam.

⁴⁸ Het is niet onmogelijk dat deze kouters later als eerste werden omgevormd tot akkerland.

zoals voor Westeling nog geen verklaring gevonden. Meirlaer uit 'mera+lar' is een logische naam voor een huis nabij een moeras. 'Ram'=roeispaan en 'rimein'=vastmaken duiden op een aanlegplaats voor boten op het Leikenhet Schaubroeckgoet. Rapenborg wijst verrassend op een 'borg'=kasteeltoren, dus een soort uitkijkpost aan de grens van de Zomergemse nederzetting. Rapen is afgeleid uit 'crab'= buit die in beslag werd genomen wanneer men de nederzetting betrad. Ook in Stoktevijver zit weer een woord dat met verdediging van het gebied te maken heeft, 'stock'=trompetgeschal, dus hier geen roepende wachters maar wachters die op hun horens bliezen bij naderend onheil. Ryckaert probeert het woord vijver uit te leggen als een vijver die ontstond toen de Lieve gekanaliseerd werd. Sporen van een vijver ter plaatse zijn er echter vooralsnog niet.⁴⁹ Of 'som'=vertraging in Sompelen hier iets mee te maken heeft is ons niet bekend.

Gans dit oostelijke gebied dat bezaaid was met beekjes, moerassen, donken en gelegen tussen de Lieve en de Durme, was dus weerom een sterk bewaakte grenszone met hier en daar ook huizen. Verschillende toponiemen tonen toch aan dat er in dit gebied grazend vee rond liep.

De Doschweg in Uitgem komt van d+osch (met 'osc'=water), dus een weg aan een lokale beek. De Sint-Maartensweg ligt op de grens van Zomergem en Ursel, 'marthain'=verdriet en dit kan mogelijk in verband staan met het treuren om de helden bij de Zuttershoek. Later is hier dus een Sint-Maartens-omweg ontstaan, weer een christelijk ritueel op een prehistorisch Gallisch heldenveld.

Tot slot staan we nog even stil bij de Holleweg, de huidige Weldadigheidsstraat iets ten zuiden van het dorpscentrum en de Zandstraat (15). Met Diepestraat, het Holleken, Dondersteen en Hulsem in de buurt kan men hier toch spreken van een sacrale omgeving. De Holleweg werd later trouwens ook de Onze-Vrouweweg genoemd. Bij een eerdere verkenningstocht door Nieuwkerken is de suggestie geopperd dat deze naam afgeleid zou zijn van 'vrone'=verdriet. Lag hier een begraafplaats naast het heiligdom, dat zelf wellicht te situeren was waar nu het vierkantige stratenpatroon in het centrum van Zomergem is gelegen?

In Walle vindt men het toponiem Sint-Jansstraatje. 'jan'=o.a. offer, klaarmaken van eten, en 'janaria'=voedsel. We mogen er hier van uitgaan dat hier een feestmaal werd klaargemaakt ter ere van de overleden dorpsgenoten.

Niet alle toponiemen zijn qua ligging te situeren. We hebben zo een Bijle⁵⁰, Stalpaertstuk en Oyevaarsnest.⁵¹ In Stalpaert zit stal+paert en dus met 'stal'=woning waar men kan rusten of iets kopen en 'pared'=verdeling in de zin van een grensregio, kan dit een soort Gallische winkeltje zijn aan de grens van Zomergem. In Oyevaarsnest zitten 'ode'=doorgang en 'varth'=versterkte woning, dus zou het hier gaan om een bewaker aan de doorgang naar het heiligdom.

Conclusie van onze uitgebreide⁵² verkenningstocht in Zomergem is dat er zich op de centrale heuvel een heiligdom en begraafplaats bevond. De woonkern(en) moeten wellicht bij de Galliërs even verder op te zoeken zijn (bv. laar-, bod-, man- en puttoponiemen). Het vee kon grazen op de natte weilanden rond de Boeken. Overal waren er kleine beken en het bosgebied strekte zich vooral uit op de zandheuvel en zijn flanken. Steentoponiemen wijzen op sacrale eiken.

⁴⁹ Ook op bv. de Ferrariskaart is geen vijver aangeduid. Mogelijk zit er in het woord vijver dus weer een Gallische oorsprong.

⁵⁰ In Beveren is bv. een Bijlstraat.

⁵¹ Er is momenteel een Nestvoordestraat in het centrum. Is dit afgeleid van Oyevaarsnest?

⁵² Dankzij enerzijds de talloze oude toponiemen die door Gysseling en Ryckaert genoteerd werden, maar toch ook te verklaren door de grotere oppervlakte van de prefusiegemeente Zomergem.

De nederzetting is verder langs alle kanten omgeven met hagen, omwallingen, versterkte woningen, plaatsen waar tol geheven werd of bezoekers even konden rusten vooraleer verder te gaan. Op het Leiken voerden boten die konden aanmeren. Er bestond ook al een uitgebreid wegennet.

Er zijn ons tot nog toe maar weinig archeologische sporen bekend omtrent Zomergem. In de buurdorpen Ursel en Lovendegem zijn er wel bewoningssporen met o.a. de bekende site in Ursel waar rond een oudere grafheuvel sporen van een rechthoekig ritueel monument konden waargenomen worden. Binnen een tweede rechthoekig monument werden verschillende brandrestgraven ontdekt. Er waren ook aanwijzingen voor een grote boom die er heeft gestaan.

Het mag duidelijk zijn dat er ook in Zomergem en Ronsele al heel wat activiteit te zien was in de lokale nederzettingen. Dit blijkt weer uit wat ons betreft een toch succesvolle Gallische verkenning van de vele toponiemen. Daar tegenover heeft het archeologisch onderzoek nog heel wat werk voor de boeg en hopelijk kunnen ooit een aantal bevindingen uit de toponiemen verder onderbouwd worden.

Marc Van Stappen, www.stap-brug.be, 2023